

УДК 930 (477) "18"

С. І. ЛИМАН

**МАТЕРІАЛИ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЦНБ ХНУ ЯК ДЖЕРЕЛО
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ МЕДІЄВІСТИКИ
(1804 — ПЕРША ПОЛОВИНА 1840-Х РР.)**

Розглядається значення рукописних матеріалів як джерела для вивчення медієвістики в Харківському університеті. Підкреслюється їх важливість, насамперед, для реконструкції навчального процесу й аналізу курсів лекцій з історії середніх віків.

Рассматривается значение рукописных материалов как источника для изучения медиевистики в Харьковском университете. Подчеркивается их важность, прежде всего, для реконструкции учебного процесса и анализа курсов лекций по истории средних веков.

The importance of manuscripts as a source for medieval studies at Kharkov University is discussed. Their value is emphasized first of all for reconstruction of training process and analysis of lecturing courses in medieval history.

Рукописні матеріали традиційно є для дослідників одним з найпріоритетніших джерел. Значна кількість цих матеріалів зосереджена у Відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (ВР ЦНБ ХНУ). У деяких з них відбиті вивчення і викладання історії середніх віків у Харківському університеті — першому з університетів, відкритих урядом в українських землях Російської імперії (1804). Таким чином, без аналізу цих матеріалів неможливо створити об'єктивного дослідження з історії регіональної і національної медієвістики.

У вітчизняній історіографії зверталася увага на важливість лише деяких джерел ВР ЦНБ ХНУ. Їх розглядали, а найчастіше на них просто посилалися в межах вивчення окремих проблем чи наукової спадщини деяких істориків. Перераховано, але не проаналізовано чотири записи лекцій М. М. Луніна з історії різних періодів середньовіччя у фундаментальній монографії А. П. Ковалівського «Антологія літератур Сходу» [7, с. 33]. Структура одного з цих конспектів стисло наведена в статті Ю. О. Голубкіна й Г. С. Голубкіної «Михайло Михайлович Лунін» [4, с. 317–318]. У контексті вивчення медієвістами України окремих проблем і країн аналіз лекцій М. М. Луніна подається в семи статтях С. І. Лимана*. Ще три статті, у яких використовуються матеріали ВР ЦНБ ХНУ, написані ним у співавторстві з С. Б. Сорочаном**.

* Укажемо лише на деякі з них: [8, с. 40-41; 10, с. 235-236; 11, с. 78-79; 12, с. 64]

** Див., наприклад: [9, с. 487; 163, 13, с. 73].

Історіографічний огляд свідчить про те, що матеріали ВР ЦНБ ХНУ розглядалися лише фрагментарно. Запропонована стаття покликана заповнити існуючий пробіл в історіографії. Її мета — на основі вивчення максимально широкого кола джерел показати значення збережених рукописів для вивчення медієвістики в Харківському університеті в перші 40 років його існування. Цей період охоплює час від відкриття університету в 1804 р. до 1844 р., коли пішов з життя відомий науковець, харківський професор М. М. Лунін, лекційні курси якого з історії середніх віків складають найбільший фонд дореволюційних рукописів. Зміст рукописів ВР ЦНБ ХНУ розглядається в рамках теми «Середньовічна Західна цивілізація і Східно-православний світ: загальне й особливе (досвід дослідження в Україні в 1804 — першій половині 1880-х рр.)».

Найбільш ранніми за часом матеріалами ВР ЦНБ ХНУ з історії харківської медієвістики є два невеликі рукописи з навчального процесу: «Записка про Харківський університет (1805–1814)» і «Перелік дисциплін, що читаються, і професорів, що їх читали з 1805 по 1822 рр.»

Перша записка відбиває переважно кадровий склад нововідкритого навчального закладу. У ній наведені прізвища професорів і ад'юнктів та зазначені предмети викладання. У переліку значаться й викладачі, у чиїх курсах та працях тією чи іншою мірою розглядалася середньовічна проблематика — І. Тимковський, І. Ланг, А. Дегур (Дегуров), Б. Рейт, Х. Роммель, М. Робуш, Д. Адамович [6, л. 4, 5, 11, 14]. У короткій характеристиці словесного (історико-філологічного) факультету показана особлива роль кафедри загальної історії, географії і статистики. «Кафедра ця, — йдеться в «Записці», — у перші роки існування університету відрізнялася особливим багатством і розмаїтістю курсів» [6, л. 13]. У персональному плані слушно вказувалося на великий внесок у викладання французького емігранта, професора А. Дегура (згодом — Дегурова). А. А. Дегуров, — підкреслювалося в «Записці», — розпочав «читання середньої і нової історії і крім того запропонував особливі курси історичної критики й огляду успіхів людського розуму на теренах наук, мистецтв, політичних, цивільних та релігійних установ» [6, л. 13].

Другий рукопис «Перелік дисциплін, що викладаються, і професорів, що їх викладали з 1805 по 1822 р.» містить значно менше даних. Він менший і за обсягом (лише 8 стор.) Рукопис являє собою таблицю з деякими незаповненими клітками, що відповідають рокам. У ній пропущені і багато предметів викладання. У розділі «Відділення словесних наук» замість предмета «історія середніх віків» фігурує назва неіснуючої дисципліни, механічно перенесеної в рукопис з назви кафедри: «Всесвітня історія, географія і статистика» [26, л. 7-8]. У рукописі відбиті дані про читання лекцій по цій кафедрі лише за 1815–1822 р., тобто за вісім років замість заявлених у назві вісімнадцяти. Звірення цих даних з даними опублікованих «Оглядів викладання предметів»

за зазначені роки дозволяє говорити про те, що в рукописі і в «Оглядах» згадуються ті самі прізвиська лекторів курсу історії середніх віків (А. А. Дегуров, Д. Г. Адамович, Р. Т. Гонорський, Е. М. Філомафітський) [26, л. 7–8].

Найбільший рукописний фонд у ВР ЦНБ ХНУ складають курси лекцій професора загальної історії М. М. Луніна (1806 (1807?) — 1844). Ці курси в Харківському університеті вчений викладав з 1835 по 1844 рр. і в них відбиті передові погляди європейської медієвістики того часу. У ВР ЦНБ ХНУ курсів лекцій М. М. Луніна з різних періодів середньовічної історії значно більше, ніж це уявлялося представникам радянської та сучасної української історіографії. Дивно, але в переліку А. П. Ковалівського, наприклад, фігурують лише три курси з історії середніх віків (зокрема раннього нового часу) [7, с. 33]. Ю. А. Голубкін і Г. С. Голубкіна посилаються лише на один з цих курсів, відзначаючи, що рукописи з історії раннього нового часу ними не виявлені [4, с. 317–318]. Реальний перелік записів курсів М. М. Луніна складається із шести позицій, у яких, з деякими невеликими пробілами, відбита історія Європи з V до кінця XVI — початку XVII ст.: 1) «Лекції з історії середніх віків» (545/с); 2) «Середня історія» (403/с); 3) «Історія Реформації» (405/с); 4) «Нова історія» (404/с); 5) «Нова історія» (407/с); 6) «Історія нових часів» (406/с). При цьому деякі з цих курсів («Історія Реформації», «Історія нових часів», «Нова історія (407/с)») значаться в каталожній картотеці під прізвиськом Д. Чірікова — студента М. М. Луніна, який, як зазначено в бібліографічному описі «Історія Реформації», записав цей курс у 1841 р. Саме тоді курси загальної історії в Харківському університеті викладав М. М. Лунін.

Найбільший за обсягом його курс — «Лекції з історії середніх віків» у записі Д. Чірікова (д. 545/с). Ці лекції записані приблизно 1839–1840 навч. р. у 42 зошитах на 458 аркушах. Вони містять 51 параграф (крім першого, відсутнього), починаються з характеристики загального стану Римської імперії на зламі IV–V ст. і завершуються датським завоюванням Англії. У лекціях охарактеризовано стан пізньої Римської імперії, християнської церкви, наведена історія Великого переселення народів, падіння Західної імперії, утворення нових варварських королівств. Особливо уважно, за європейською науковою традицією, М. М. Лунін висвітлював історію Франкської держави і Франції (до початку XII ст.). Він підкреслював закономірність занепаду влади Меровінгів [15, зошит 27, л. 19, 20, 24; зошит 28, л. 13–14], що пояснювалося, на думку вченого, як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами, насамперед, — зростанням великої земельної власності. М. М. Лунін досить докладно для історика свого часу розглядав суспільні відносини у «варварських» королівствах. Велике значення історик приділяв і релігійному фактору. Саме релігійними причинами він помилково намагався пояснити початок війни Хлодвіга проти вестготського короля Аларіха II [15, зошит 26, л. 9–10]. Визнаючи прагнення Карла Великого до завоювань, М. М. Лунін водночас відзначав бажання Карла завдяки цим завоюванням

поширити серед інших народів Європи християнство. «Релігія, закони і цивілізація були для Карла найголовнішою зброєю для утворення Заходу...», — вважав учений [15, зошит 31, л. 8]. Незважаючи на те, що М. М. Лунін не завжди робив узагальнюючі висновки, історична аргументація і блискучий літературний стиль виправдовують цей пробіл.

Інші записи лекцій М.М. Луніна значно менші за обсягом. Так, студентський конспект його курсу «Середня історія» (403/с) являє собою частину попереднього, тематично охоплює період германських завоювань і утворення ними власних держав. Курс, записаний студентом А. Баришевим у восьми зошитах (другий загублений), має назву «Нова історія» (404/с) і містить 11 параграфів (160 арк.), зокрема загальну характеристику становища Європи на зламі XV–XVI ст., Італійські війни, Реформацію в Німеччині, у Швейцарії, початок Контрреформації. При цьому лекції з історії німецької Реформації варто вважати найудалішою частиною курсу. Серед причин цієї події М. М. Лунін виділяв як релігійні, так і соціально-політичні аспекти, але головним її змістом усе-таки вважав боротьбу Лютера «проти римсько-католицької церкви» [16, зошит 5, л. 22]. Харківський учений не вичерпно, але різнобічніше, ніж його сучасники — французький історик Ф. Гізо та професор Московського університету Т. М. Грановський — трактував причини Реформації, підкреслюючи не лише церковні і політичні, але й соціальні аспекти цього явища. Детальніше Т. М. Грановського М. М. Лунін розглядав і процес Великої селянської війни в Німеччині 1524–1525 рр.

Конспекти записів студента Д. Чірікова «Історія Реформації» (405/с) і «Нова історія» (407/с) є частинами та продовженням попереднього курсу. При цьому «Історія Реформації» (параграфи §14–19) здебільшого містить матеріал «Нової історії» (404/с) у записі А. Баришева (§8–12: Причини реформації, Реформація в Німеччині, Швейцарії, Велика селянська війна). «Нова історія» (407/с) в записі Д. Чірікова являє собою значний уривок (360 арк.) продовження курсу «Нової історії» в записі А. Баришева. «Нова історія» в записі Д. Чірікова починається з § 23 («Релігійно-політичні смути і війни у Франції»). Надалі, однак, нумерація параграфів виявляється порушеною (за § 24 розміщено §17 «Продовження» і §18 «Історія поширення Реформації в Англії і Шотландії»). Окремі параграфи проставлені, але не пронумеровані. У структурному плані є значні відступи від теми (наприклад, історія Ордена єзуїтів усередині теми з історії Франції [20, зошит 9 (1), л. 18–23]). Основний зміст рукопису — історія Франції й Англії в епоху Реформації. Рукопис містить також історію Німеччини від смерті Карла V до смерті Фердинанда I [20, зошити 23 (16) і 24 (17)]. Хоча реформаційному рухові М.М. Лунін априорі приділяв неабияке значення у своєму курсі, заслуговує на увагу об'єктивність, з якою він описував окремих римських пап. Учений особливо відзначав діяльність Павла IV, який не лише «мав достатньо мужності в характері», щоб провести обмежену реформу всередині самої католицької церкви, але і став після тривалої перерви першим папою, «який

діяв не під впливом непотизму» [20, зошит 9 (1), л. 30–31]. Водночас М. М. Лунін, на наш погляд, абсолютизував відмінності Реформації у Франції і Німеччині. Якщо Реформація в Німеччині, у його трактуванні, виникла «з моральних інтересів, що рухали й охопили народ», то у французькій Реформації він убачав політичні причини [20, зошит 15 (7), л. 2]. Відзначимо, що майже нечитабельний почерк, імовірно, на тривалий час зробить цей рукопис малодоступним для дослідників.

Однак дослідникам творчості М. М. Луніна несподівано допоможе зміст курсу «Історія нових часів» (406/с). Незважаючи на свою назву, він не тільки не є ідентичним «Історії Реформації» і двом «Новим історіям», але й охоплює зовсім інші хронологічні рамки — з XI (за головним змістом з XIII–XIV) по XV ст. Курс починається із зошита № 8 (§4. «Занепад феодальної системи») і містить історію середньовічних італійських міст-держав з XI–XII ст., союзів німецьких міст, загальну характеристику королівської влади в Європі, історію країн Апеннінського та Піренейського півостровів. Історія Англії і Франції практично не відділена одна від іншої через багатовікову боротьбу і Столітню війну між ними. Цей великий курс на 280 аркушах завершується параграфом «Загальний погляд на Європу наприкінці XV ст.».

Обсяг матеріалу з історії різних держав у курсі різний. Наприклад, серед італійських міст-держав харківський учений найбільшу увагу приділяв Флоренції як «столиці італійського Відродження» [18, зошит 5 (12), л. 9]. На її прикладі набагато докладніше, ніж на прикладі Венеції, Генуї тощо, показані не тільки особливості державного устрою, але й соціально-політична боротьба. Серед союзів німецьких міст «найважливішим» М. М. Лунін вважав Ганзу, а найголовнішим її містом — Любек [18, зошит 3 (10), л. 4]. У лекціях відбиті не лише етапи формування Ганзи і система управління, але й основні напрями торгівлі. Проте М. М. Лунін майже не назвав реальних причин занепаду Ганзи. Основне ж місце в курсі приділено історії Франції й Англії при очевидній перевазі першої. В історії Англії та її політичних свобод М. М. Лунін особливо виокремлював прийняття «Великої Хартії Вільностей» [18, зошит 6 (13), л. 1]. Водночас він відверто перебільшував народний фактор у війні англійців проти Франції [18, зошит 8 (15), л. 1].

І все-таки значення саме цього курсу дуже важливе. Ще В. П. Бузескул висловив хибну думку про те, що лекції М. М. Луніна з історії XII — XV ст. не збереглися [1, с. 29]. Крім того, цей курс може зруйнувати будь-яке прагнення до сенсації в сучасній Лунініаді. Загальновідомо, що М. М. Лунін незадовго до смерті готував до друку велику узагальнюючу працю із загальної історії і, за словами його учня М. Де-Пуле, «встиг закінчити...зі стародавньої історії до Пунічних воєн, із середньої — Хрестовими походами*, а з нової — Вестфальським миром» [5, с. 88]. У сучасній українській

* Тобто кінцем XIII ст., тоді як курс «Історія нових часів» містить матеріал в основному з XIV–XV ст.

історіографії вже робляться спроби представити частиною цієї узагальнюючої праці курс «Лекцій з історії середніх віків» (545/с), як першу в Російській імперії «Всесвітню історію» [4, с. 316]. При цьому на користь своєї точки зору автори висувають такі аргументи («у рукописі немає закреслених місць і виправлень, обмаль описок, відсутні доповнення на полях», «текст написано рівним каліграфічним почерком» та його обсяг занадто великий для звичайного університетського курсу) [4 с. 316].

Як ветеран Лунініади з 20-річним стажем, автор статті дозволить собі не погодитися з цими твердженнями*. Свого часу ми мали велику спокусу оголосити рукописи лекцій М. М. Луніна тими самими підготовленими до друку матеріалами, бездарно загубленими після смерті вчителя його учнями. Однак факти — уперта річ! Спробуємо подискутувати з новими дослідниками творчості М. М. Луніна на основі аналізу всіх шести, а не одного курсу М. М. Луніна з різних розділів історії середньовіччя.

Насамперед, у бібліографічних описах курсів чітко і недвозначно пояснюється: «лекції записані студентом Д. Чіріковим», «лекції записані студентом А. Баришевим» тощо. Аналогічна вказівка на запис Д. Чірікова значиться й у використаному Ю. А. Голубкіним і А. С. Голубкіною курсі (545/с).

Наголошуємо: більшість курсів написані аж ніяк не каліграфічним почерком, що свідчить, нібито, про його підготовку до друку. Про нечитабельність «Нової історії» (407/с) вже йшлося. У курсі «Середня історія» (403/с) багато місць, перекреслених олівцем, виправлених іншим почерком, можливо, почерком самого М. М. Луніна, оскільки в ті часи було академічною нормою, коли викладачі збирали і правили конспекти студентів. При цьому «Середня історія» є значною частиною використаного Ю. А. Голубкіним і А. С. Голубкіною курсу «Лекцій з історії середніх віків».

Окремі лекції цього курсу (545/с) закінчуються також зненацька, як і починаються, без висновків і преамбул до них. Це також є доказом їх не кабінетного, а аудиторного походження, коли закінчення часу лекції змушувало залишати до наступного разу перервану думку.

Обсяг курсу лекцій М. М. Луніна дійсно великий, але спробуємо пояснити й цей факт. Слід ознайомитися з «Оглядами викладання предметів в імператорському Харківському університеті» за 1835–1844 р. — час служби в ньому вченого. «Огляди» свідчать, що історію середніх віків він викладав протягом двох семестрів по 4 [24, с. 11], а частіше навіть по 5 (!) годин на тиждень [22, с. 4; 23, с. 11; 24, с. 11]. Цей показник у дореволюційному Харківському університеті залишиться майже неперевершеним. Дані

* Наше ознайомлення із науковою спадщиною М. М. Луніна почалося в 1987 р. з курсової роботи «М. М. Лунін як історик-медієвіст». У захищеному в 1990 р. дипломі «Медієвістика в Харківському університеті в 1805–1917 рр.». з 556 сторінок тексту більше 30 присвячено творчості М. М. Луніна, переважно його рукописам. Окремі частини цих рукописів розглядалися нами згодом у десяти статтях.

«Оглядів» пояснюють не тільки великий обсяг, але й ступінь самостійності автора лекцій. Нагадаємо, Ю. А. Голубкін і Г. С. Голубкіна користувалися записом лекцій Д. Чірікова. У рукописі не значиться рік запису, однак, у записі іншого курсу все того ж Д. Чірікова — «Історія Реформації» — він значиться (1841). Отже, Д. Чіріков мав прослухати попередній курс «історії середніх віків» за рік до цього — у 1840 р. Це збігається з відомостями «Оглядів» (у 1840/41 н. р. М. М. Лунін читав історію середніх віків, у 1841/42 — «історію трьох останніх століть»). Але перше згадування про те, що свій курс історії середніх віків М. М. Лунін читатиме «по власних записах», міститься в «Оглядах викладання» лише за 1843/44 н. р., тобто наприкінці його педагогічної діяльності. До цього часу посібники, що стали основою його курсу «Історія середніх віків», або не згадувалися (1841/42 н. р.), або вказувалося: «за підручником Герена» (1836/37); «за підручником Де Мішеля» (1837/1838). Власне ж прочитання лекцій М. М. Луніна дозволяє нам солідаризуватися з думкою В. П. Бузескула, який вважав, що лекції М. М. Луніна багато в чому, іноді дослівно, нагадують зміст відомої книги Ф. Гізо «Історія цивілізації в Європі» [1, с. 38, 45]. Від себе додамо: це особливо стосується лекцій з історії варварських вторгнень, християнської церкви та раннього середньовіччя [3, с. 39, 40, 46].

Використання чужих посібників у курсах лекцій є звичайною практикою й нині, зрозуміло, з посиланнями на відповідні видання. У 30–40-х рр. ХІХ ст., тобто на зорі вітчизняної медієвістики, подібне використання було не лише нормою, але й певним елементом науково-педагогічної реклами через недоступність студентам провінційних міст новітніх зарубіжних підручників. Вплив зарубіжних авторів на вітчизняних був настільки істотним, що навіть знаменитий московський медієвіст Т. М. Грановський, за словами того ж В. П. Бузескула, «не був самостійним дослідником й у загальноєвропейську науку свого внеску він не зробив» [2, с. 56]. М. М. Лунін завжди демонстрував, наприклад, свою прихильність ідеям філософії Г. Гегеля. Про це свідчить збережена у ВР ЦНБ ХНУ окрема лекція «Значення історії та її розподіл».

Подібно до німецького кумира, М. М. Лунін писав про свідомість людського духу (Гегель називав це ступенем усвідомлення людьми своєї волі) і послідовно характеризував у цьому аспекті східний, грецький (античний) і германський світи. Щодо третьої частини відомої гегелівської тріади, яка стосувалася середньовіччя, харківський учений відзначав: «щира свідомість людського духу розвилася в германців і слов'янських народів» [14, л. 2]. Нескладно помітити, що М. М. Лунін істотно доповнив Г. Гегеля і поряд з німецьким світом головним об'єктом середньовічної та нової історії справедливо оголосив і світ слов'янський.

Висока оцінка викладання курсів М. М. Луніним, а також відомим славістом І. І. Срезневським — автором відомих праць зі слов'янського середньовіччя — наведена в рукописі спогадів їхнього учня В. Пашкова «Ідеалізм

та ідеалісти 40-х рр.» Хоча рукопис складається всього з 14 аркушів, він надає певне уявлення про значення в історії Харківського університету цих і деяких інших викладачів. «М. М. Лунін уражав слухачів глибиною досліджень історичної науки і викликав побожний трепет, — відзначав В. Пашков. — Чудово, що не тільки студенти словесного відділення, але й усі студенти благоговіли перед Луніним» [25, л. 6–7]. Відзначимо, що, крім суто студентського, «зовнішнього», емоційного сприйняття своїх учителів, В. Пашков прагнув у спогадах показати їх заслуги перед наукою.

Таким чином, рукописні матеріали ВР ЦНБ ХНУ є корисним джерелом для вивчення медієвістики в Харківському університеті в 1804 — першій половині 1840-х рр. Це переважно матеріали, що відбивають навчальний процес з історії середніх віків. Серед цих матеріалів основний комплекс — шість записів курсів лекцій, записані студентами М. М. Луніна. Вони дають цілком об'єктивне уявлення про рівень вітчизняної медієвістики в 30–40 х рр. XIX ст. Наявність цих матеріалів особливо важлива у зв'язку з тим, що у ВР ЦНБ ХНУ, на жаль, цілком відсутні рукописи дисертацій та інших наукових досліджень, формулярні списки (особисті справи) медієвістів, а також їхнє листування. Перспективою подальших досліджень є вивчення рукописних матеріалів ВР ЦНБ ХНУ, в яких висвітлено наступний період розвитку медієвістики в Харківському університеті (середина 1840-х — середина 1880-х рр.)

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бузескул В. П. Профессор М. М. Лунин, «Харьковский Грановский» / В. П. Бузескул. — СПб. : Сенатская тип., 1905. — 56 с.
2. Бузескул В. П. Всеобщая история и её представители в России в XIX — начале XX вв. / В. П. Бузескул. — Л. : Изд-во АН СССР, 1929. — Ч. 1. — 218 с.
3. Гизо Ф. История цивилизации в Европе / Ф. Гизо. — СПб : Изд. Н. Тиблена, 1860. — XI, 379 с.
4. Голубкин Ю. А. Михаил Михайлович Лунин (первые штрихи к биографии учёного) / Ю. А. Голубкин, А. С. Голубкина // Віра і розум. — №4. — 2003. — С. 309–322.
5. Де-Пуле М. Харьковский университет и Д. И. Каченовский / М. Де-Пуле // Вестник Европы. — 1874. — №1. — С. 75–115
6. Записка о Харьковском университете (1805–1814). — ОР ЦНБ ХНУ. — Ед. хр. 1115/с. — 28 л.
7. Ковалівський А. П. Антологія літератур Сходу / А. П. Ковалівський. — Х. : ХДУ, 1961. — 452 с.
8. Лиман С. І. Проблеми німецької історії та історіографії в працях харківських медієвістів у 1805–1885 рр. / С. І. Лиман // Вісник Чернігівськ. держ. пед. ун-ту. — Чернігів, — 2002. — Вип. 15. — №1. — С. 40–43.

9. Лиман С. И. Византия в трудах историков украинских земель Российской империи в 1804–1874 гг. / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // *Stratum-plus*. — С.-Петербург, Кишенёв ; Бухарест ; Одесса. — 2003–2004. — Вып. 5 : Мастера средневековья. — С. 485–508.
10. Лиман С. И. Изучение истории Реформации и религиозных войн в трудах медиевистов Украины (1805 — первая половина 80-х гг. XIX в.) / С. И. Лиман // *Древности*. — Х. — 2005. — С. 235–244.
11. Лиман С. И. Средневековая Флоренция в трудах историков украинских земель Российской империи (1804–1885 гг.) / С. И. Лиман // *Вісник Чернігівськ. держ. пед. ун-ту*. — Чернігів, 2006. — Вып. 34. — №4. — С. 78–83.
12. Лиман С. И. Історія середньовічної Іспанії в працях медієвістів українських земель Російської імперії в 1805–1880-ті рр. / С. И. Лиман // *Вісник ХДАК* — Х. — 2006. — Вып. 17. — С. 62–71.
13. Лиман С. И. Византийская империя в трудах историков Харьковского университета (1804–1885 гг.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // *Східний світ*. — К. — 2006. — №1. — С. 71–86.
14. Лунин М. М. Значение истории и её разделение / М. М. Лунин. — ОР ЦНБ ХНУ. — Ед. хр. 479/с. — 5 л.
15. Лунин М. М. История средних веков: [Лекции проф. М. М. Лунина, записанные студентом Д. Чириковым]. — ОР ЦНБ ХНУ. — Ед. хр. 545/с. — 458 л.
16. Лунин М. М. Новая история: [Лекции проф. М. М. Лунина, записанные студентом А. Барышевым]. — ОР ЦНБ ХНУ. — Ед. хр. 404/с. — 160 л.
17. Лунин М. М. Средняя история: Лекции / М. М. Лунин. — ОР ЦНБ ХНУ. — Ед. хр. 403/с. — 90 л.
18. [Лунин М. М.] Чириков Д. История новых времён / М. М. Лунин. — ОР ЦНБ ХНУ. — Ед. хр. 406/с. — 280 л.
19. [Лунин М. М.] Чириков, Д. История Реформации / М. М. Лунин. — 1841. — ОР ЦНБ ХНУ. — Ед. хр. 405/с. — 160 л.
20. [Лунин М. М.] Чириков Д. Новая история: [студенческая запись лекций] / М. М. Лунин. — ОР ЦНБ ХНУ. — 407/с. — 360 л.
21. Обзорение публичного преподавания наук в императорском Харьковском университете от 17 августа 1836 по 30 июня 1837 г. — Х. : Тип. ун-та, 1836. — 12 с.
22. Обзорение публичного преподавания наук в императорском Харьковском университете на 1837/1838 академический год. — Х. : Тип. ун-та, 1837. — 15 с.
23. Обзорение преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1840 / 1841 уч. г. — Х. : Тип. ун-та, 1840. — 19 с.
24. Обзорение преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1843 / 1844 уч. г. — Х. : Тип. ун-та, 1843. — 32 с.
25. Пашков, В. Идеализм и идеалисты 40-х гг. Воспоминания (1882) / В. Пашков. — ОР ЦНБ ХНУ. — 1647/с. — 14 л.
26. Перечень читаемых дисциплин и профессоров, которые их читали с 1805 по 1822 г. — ОР ЦНБ ХНУ. — Ед. хр. 943/с. — 8 л.

Надійшла до редколегії 04.06.2007 р.